

AKADEMIK LITSEY TARIX DARSLARIDA QUTAYBA IBN MUSLIM OBRAZINI TARIXIY VA TANQIDIY YONDASHUV ASOSIDA O‘RGANISH

Boymirzayev Ismoiljon Hasanovich

Farg‘ona davlat universiteti akademik litseyi

“Ijtimoiy gumanitar fanlar” kafedrasida oliy toifali tarix fani o‘qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20538465>

Annotatsiya. Ushbu maqolada akademik litsey tarix darslarida Qutayba ibn Muslim obrazini o‘rganishning ilmiy-metodik asoslari, tarixiy voqealarni biryoqlama emas, balki manbalar, kontekst va tanqidiy tafakkur asosida tahlil qilish imkoniyatlari yoritiladi.

Movarounnahrda arablarning kirib kelishi va islom dinining yoyilishi O‘zbekiston tarixidagi murakkab, ziddiyatli va ko‘p qirrali jarayonlardan biridir. Ayniqsa, Qutayba ibn Muslim shaxsi ushbu jarayonda markaziy o‘rin egallaydi: u bir tomondan Arab xalifaligi siyosatini amalga oshirgan harbiy sarkarda, ikkinchi tomondan Movarounnahrning siyosiy, diniy va madaniy hayotida katta burilish yasagan tarixiy shaxs sifatida talqin qilinadi. Shu sababli akademik litsey o‘quvchilariga mazkur mavzuni o‘qitishda faqat yodlashga asoslangan an‘anaviy usul yetarli emas. O‘quvchilarda tarixiy hodisaga xolis baho berish, manbalarni qiyosiy tahlil qilish, sabab va oqibatlarini ajratish, tarixiy shaxs faoliyatini davr sharoiti bilan bog‘lab baholash ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Maqolada Qutayba ibn Muslim obrazini o‘rganishda manbashunoslik, muammoli ta‘lim, debat, konseptual xarita, tarixiy hujjat bilan ishlash va refleksiv tahlil metodlaridan foydalanish imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, mavzuni o‘qitishda “fath”, “istilo”, “islomlashuv”, “mahalliy qarshilik”, “madaniy o‘zgarish” kabi tushunchalarni ilmiy asosda tushuntirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Akademik litsey, tarix ta‘limi, Qutayba ibn Muslim, Movarounnahr, arablar istilosi, islomlashuv, tanqidiy tafakkur, tarixiy yondashuv, manbashunoslik, kompetensiyaviy ta‘lim, tarixiy ong, xolis baholash.

Kirish.

Akademik litsey tarix ta‘limining asosiy vazifasi o‘quvchiga faqat tarixiy sanalar, shaxslar va voqealar ketma-ketligini yodlatishdan iborat emas. Zamonaviy tarix ta‘limi o‘quvchida tarixiy tafakkur, xolis tahlil, manbaga tayangan holda fikr bildirish, tarixiy jarayonlarni sabab-oqibat aloqadorligida anglash va murakkab tarixiy hodisalarga bir nechta nuqtayi nazardan baho berish ko‘nikmalarini shakllantirishni talab etadi. Ayniqsa, akademik litsey bosqichida o‘quvchilar umumiy maktab ta‘limidan farqli ravishda murakkabroq tarixiy tushunchalar, ziddiyatli tarixiy jarayonlar va turli manbalarda turlicha talqin qilingan shaxslar faoliyatini ilmiy yondashuv asosida o‘rganishga tayyor bo‘ladilar. Shu jihatdan Qutayba ibn Muslim obrazini akademik litsey tarix darslarida o‘rganish alohida ilmiy-metodik ahamiyatga ega.

Movarounnahrda arablarning kirib kelishi, Arab xalifaligi hokimiyatining o‘rnatilishi va islom dinining yoyilishi VII–VIII asrlarda Markaziy Osiyo tarixidagi eng muhim burilishlardan biri bo‘ldi. Bu jarayon nafaqat siyosiy hokimiyat almashinuvi, balki diniy, madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va mafkuraviy o‘zgarishlar bilan ham bog‘liq edi. Qutayba ibn Muslim esa aynan shu davrning eng ko‘p bahs uyg‘otadigan tarixiy shaxslaridan biri hisoblanadi.

U 705-yilda Xuroson noibi etib tayinlanganidan so‘ng Movarounnahrda bir necha harbiy yurishlar uyushtirdi, Buxoro, Samarqand, Xorazm va boshqa hududlarda arab hokimiyatini mustahkamlashga harakat qildi.

Tarixiy manbalarda u ba‘zan qat‘iyatli sarkarda va siyosiy tashkilotchi sifatida, ba‘zan esa mahalliy davlatlar mustaqilligiga barham bergan istilochi kuch vakili sifatida tasvirlanadi. Demak, Qutayba ibn Muslim obrazini akademik litseyda o‘rganish tarixiy shaxsni baholash madaniyatini shakllantirish uchun qulay didaktik maydon yaratadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi ta‘lim jarayonida tarixiy shaxslar faoliyatini mutlaq qahramonlashtirish yoki mutlaq qoralash emas, balki tarixiylik, xolislik va tanqidiy tahlil tamoyillari asosida tushuntirish zarur. Qutayba ibn Muslim shaxsiga ham faqat diniy targ‘ibotchi yoki faqat bosqinchi sifatida yondashish ilmiy jihatdan yetarli emas. U Arab xalifaligi siyosiy-harbiy tizimining vakili bo‘lgan, uning yurishlari Movarounnahrda harbiy bosib olish, siyosiy bo‘ysundirish, soliq tizimini o‘zgartirish, mahalliy hokimlar bilan kelishuvlar tuzish, ayrim hollarda kuch ishlatish va keyinchalik islom dinining yoyilishi uchun sharoit yaratish kabi jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lgan. Shu sababli akademik litsey darslarida bu mavzu o‘quvchilarning tarixiy voqelikni murakkab holda qabul qilish, oddiy “yaxshi-yomon” mezonidan tashqariga chiqib, “nima uchun?”, “qanday sharoitda?”, “qanday oqibatlarga olib keldi?”, “turli manbalarda qanday talqin qilindi?” kabi savollarga javob izlash ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism.

Qutayba ibn Muslimni akademik litsey tarix darslarida o‘rganishda birinchi navbatda uning faoliyatini alohida ajratilgan shaxsiy voqea sifatida emas, balki Arab xalifaligining sharqqa kengayishi, Xuroson va Movarounnahrda siyosiy vaziyat, mahalliy hukmdorliklar o‘rtasidagi raqobat, Sosoniylar davlati qulaganidan keyingi geosiyosiy bo‘shliq va Umaviylar davridagi markazlashgan harbiy-ma‘muriy boshqaruv bilan bog‘lab tushuntirish lozim. VII asrning ikkinchi yarmi va VIII asr boshlarida Movarounnahr yagona markazlashgan davlat emas edi. Buxoro, Samarqand, Kesh, Nasaf, Xorazm, Farg‘ona kabi hududlarda mahalliy hokimlar, so‘g‘diy zodagonlar, turkiy qabilalar va boshqa siyosiy kuchlar mavjud bo‘lib, ular ko‘pincha o‘zaro mustaqil siyosat yuritardi. Bunday siyosiy parokandalik Arab xalifaligi qo‘shinlarining hududga bosqichma-bosqich kirib kelishiga sharoit yaratgan omillardan biri bo‘ldi.

Tarixiy manbalarda Qutayba ibn Muslimning Xuroson noibi sifatidagi faoliyati 705–715-yillar oralig‘ida eng faol davr sifatida ko‘rsatiladi. Bu davrda u avvalo Xurosondagi arab harbiy kuchlarini tartibga solgan, keyin Movarounnahr tomon yurishlarni kuchaytirgan. Buxoro vohasi, So‘g‘diyona, Samarqand va Xorazm bilan bog‘liq voqealar Qutayba faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini tashkil etadi. Al-Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarida Buxoro bilan bog‘liq voqealar, mahalliy aholining diniy hayoti, arablar kirib kelishi va islom dinining asta-sekin yoyilishi haqida muhim ma‘lumotlar uchraydi. H.A.R. Gibbning “The Arab Conquests in Central Asia” asari esa arab yurishlarining bosqichlari, manbalardagi tafovutlar va Movarounnahrda siyosiy vaziyatni tanqidiy tahlil qilishda muhim ilmiy asos bo‘la oladi. Sören Starkning Buxoro istilosiga oid tadqiqoti esa Qutayba yurishlarini faqat yozma manbalar emas, balki arxeologik va topografik dalillar bilan ham qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Akademik litsey darslarida bu kontekstni ochib berish o‘quvchilarni tarixiy hodisani soddalashtirilgan holda emas, balki murakkab tizim sifatida anglashga o‘rgatadi.

Masalan, Qutayba ibn Muslimning yurishlari faqat diniy targ'ibot maqsadida amalga oshirilgan, degan biryoqlama qarash ham, islom dinining tarqalishini faqat majburiy zo'ravonlik natijasi deb tushuntirish ham tarixiy jarayonning murakkabligini to'liq ochib bermaydi. Aslida dastlabki bosqichda arablarning Movarounnahrda kirib kelishi harbiy-siyosiy xarakterga ega bo'lgan, keyingi davrlarda esa islomning mahalliy jamiyatga singishi uzoq muddatli ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va diniy jarayonlar orqali kechgan. Shu bois o'qituvchi darsda Qutayba faoliyatini arablar istilosi, mahalliy qarshilik, shaharlar bilan sulh shartnomalari, soliq munosabatlari, diniy o'zgarishlar va keyingi Somoniylar davri madaniy yuksalishi bilan uzviy bog'lab tushuntirishi kerak.

Tarixiy shaxs obrazini baholashda xolislik muammosi

Qutayba ibn Muslim obrazini o'rganishdagi asosiy metodik muammo shundaki, tarixiy xotirada u turlicha talqin qilinadi. Ayrim diniy-ma'rifiy talqinlarda u islom dinining Movarounnahrda kirib kelishiga xizmat qilgan sarkarda sifatida e'tirof etiladi. Ayrim milliy-tarixiy yondashuvlarda esa u mahalliy shaharlar va aholiga qarshi harbiy kuch ishlatgan istilochi qo'shin boshlig'i sifatida baholanadi. Ilmiy tarixshunoslik esa bunday qarama-qarshi talqinlarni bir-birini inkor etuvchi shiorlar sifatida emas, balki tarixiy jarayonning turli tomonlarini yorituvchi tahliliy material sifatida ko'rib chiqadi.

Akademik litsey o'quvchisiga tarixiy shaxsni baholashda uchta muhim mezonni o'rgatish zarur. Birinchisi — tarixiylik mezoni. Bu mezonga ko'ra, Qutayba ibn Muslim faoliyati bugungi axloqiy-siyosiy tasavvurlar asosida emas, avvalo VIII asr boshidagi davlatlararo munosabatlar, harbiy yurishlar, xalifalik siyosati va mahalliy hukmdorliklar sharoitida tahlil qilinadi.

Ikkinchisi — manbaviy asoslanganlik mezoni. O'quvchi har bir xulosani manba bilan bog'lashni o'rganishi kerak: Narshaxiy nima deydi, Tabariy rivoyatlarida voqealar qanday ifodalanadi, Gibb, Barthold, Kennedy, Haug yoki Stark kabi tadqiqotchilar bu voqealarni qanday izohlaydi? Uchinchisi — ko'p nuqtayi nazarlilik mezoni. Bu mezonga ko'ra, o'quvchi arab qo'shini, mahalliy hukmdorlar, oddiy aholi, savdogarlar, diniy vakillar va keyingi tarixchilar nuqtayi nazarini farqlay olishi kerak.

Bunday yondashuv tarix darsining tarbiyaviy ahamiyatini kuchaytiradi. Chunki o'quvchi tarixiy shaxsni baholashda hissiyotga berilmasdan, dalil, kontekst va mantiq asosida fikr yuritishga o'rganadi. Masalan, Qutayba ibn Muslimni "faqat bosqinchi" deb atash tarixiy jarayonning keyingi diniy-madaniy oqibatlarini tushuntirishga yetarli emas. Shu bilan birga, uni "faqat islom targ'ibotchisi" sifatida ko'rsatish ham arab yurishlarining harbiy-siyosiy mohiyatini yashirib qo'yadi. Akademik litsey darsida eng to'g'ri yondashuv Qutayba obrazini ziddiyatli, murakkab va davr sharoiti bilan bog'liq tarixiy obraz sifatida o'rganishdir. Ana shunda o'quvchi tarixiy shaxsni baholashda manbaviy dalil, tarixiy kontekst va tanqidiy tafakkurga tayanadi.

Qutayba ibn Muslim mavzusini o'qitishda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish

Tanqidiy tafakkur tarix darslarida o'quvchining tayyor xulosani qabul qilishi emas, balki savol berishi, dalil izlash, manbani tekshirish, qarama-qarshi fikrlarni qiyoslash va mustaqil asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatidir. Qutayba ibn Muslim mavzusi aynan shunday tafakkurni rivojlantirish uchun juda qulaydir, chunki bu mavzuda tarixiy manbalar, ilmiy talqinlar va ijtimoiy xotira o'rtasida murakkab munosabat mavjud.

Dars jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga quyidagi muammoli savollarni berishi mumkin: Qutayba ibn Muslim Movarounnahrda nima maqsadda yurish qilgan? Uning yurishlarini "fath" deb atash to'g'rimi yoki "istilo" deb atashmi? Nima uchun mahalliy aholi arab qo'shinlariga qarshilik ko'rsatgan? Islom dinining yoyilishi darhol sodir bo'lganmi yoki uzoq tarixiy jarayonmi?

Qutayba faoliyatining Movarounnahr tarixidagi salbiy va ijobiy oqibatlarini nimalardan iborat? Tarixiy shaxsni baholashda bugungi kun mezonlari va o'sha davr mezonlari o'rtasida qanday farq bor? Bunday savollar o'quvchini oddiy faktni yodlashdan chuqurroq fikrlashga olib kiradi.

Shuningdek, mavzuni o'qitishda manba bilan ishlash usuli katta samara beradi.

O'qituvchi o'quvchilarga Narshaxiy asaridan Buxoro bilan bog'liq parcha, Gibb yoki Barthold tadqiqotlaridan qisqa ilmiy izoh, zamonaviy ensiklopedik manbada Qutayba haqidagi ma'lumot va xarita asosida topshiriqlar berishi mumkin. O'quvchilar har bir manbani quyidagi savollar asosida tahlil qiladilar: manba qachon yozilgan? Muallif kim? U voqeaga qanchalik yaqin yoki uzoq davrda yashagan? Muallifning diniy, siyosiy yoki madaniy pozitsiyasi bo'lishi mumkinmi? Manbada qaysi voqealar ta'kidlangan, qaysilari chetda qolgan? Shu tariqa o'quvchi tarixiy bilimning tayyor va mutlaq shaklda emas, balki manbalarni tahlil qilish orqali hosil bo'lishini anglaydi.

Qutayba ibn Muslim obrazini o'rganishda debat metodidan ham foydalanish mumkin.

Masalan, sinf ikki yoki uch guruhga bo'linadi. Birinchi guruh Qutayba ibn Muslimni Arab xalifaligining siyosiy-harbiy vakili sifatida tahlil qiladi; ikkinchi guruh uning faoliyatini Movarounnahrda islom dinining yoyilishi bilan bog'laydi; uchinchi guruh esa mahalliy aholi va mahalliy hukmdorlar nuqtayi nazaridan voqealarni baholaydi. Dars oxirida o'quvchilar umumiy xulosa chiqaradilar: Qutayba ibn Muslim obrazini faqat bitta talqin bilan cheklash mumkin emas, uni tarixiy sharoit, manbalar va oqibatlar asosida murakkab shaxs sifatida baholash lozim.

Akademik litsey sharoitida metodik model

Akademik litseyda "Qutayba ibn Muslim obrazini tarixiy va tanqidiy yondashuv asosida o'rganish" mavzusini 80 daqiqalik amaliy-seminar darsi shaklida tashkil etish mumkin. Darsning birinchi bosqichida o'qituvchi o'quvchilarga tarixiy fonni tushuntiradi: Arab xalifaligining sharqqa kengayishi, Xurosonning egallanishi, Movarounnahrda mahalliy hokimliklar, Buxoro va Samarqandning siyosiy ahvoli, Qutaybaning Xuroson noibi sifatidagi faoliyati qisqacha yoritiladi.

Bu bosqichda xarita, xronologik jadval va asosiy tushunchalar doskaga chiqariladi.

Ikkinchi bosqichda o'quvchilar manbalar bilan ishlaydi. Har bir guruhga alohida matn beriladi. Birinchi guruh Narshaxiy ma'lumotlarini, ikkinchi guruh Gibb yoki Barthold ilmiy talqinini, uchinchi guruh zamonaviy ensiklopedik ma'lumotni, to'rtinchi guruh esa Qutayba yurishlarining oqibatlarini yorituvchi ilmiy maqola yoki darslik parchasini tahlil qiladi. Guruhlar manbadagi asosiy fikr, muallif pozitsiyasi, voqea talqini va manbaning ishonchlilik darajasini aniqlaydi. Bu jarayonda o'quvchilar tarixiy dalil bilan tarixiy talqin o'rtasidagi farqni anglay boshlaydilar.

Uchinchi bosqichda "fath" va "istilo" tushunchalari muhokama qilinadi. Bu yerda o'qituvchi o'quvchilarga ikkala tushunchaning semantik va tarixiy farqini tushuntiradi. "Fath" islomiy tarixiy an'anada ko'proq diniy-siyosiy zabt etish ma'nosida ishlatiladi; "istilo" esa zamonaviy tarixiy tilda harbiy bosib olish, siyosiy bo'ysundirish ma'nosini anglatadi.

O'quvchilar Qutayba yurishlariga qaysi tushuncha qaysi kontekstda qo'llanishi mumkinligini muhokama qiladilar. Muhimi, o'qituvchi o'quvchilarga bitta tushunchani mutlaq to'g'ri, boshqasini mutlaq noto'g'ri deb emas, balki har bir atamaning tarixiy va ideologik yuklamasini tushuntirishi kerak.

To'rtinchi bosqichda o'quvchilar Qutayba ibn Muslim obraziga tahliliy baho beradi. Bu baho uch ustunli jadval asosida bajarilishi mumkin: "harbiy-siyosiy faoliyat", "diniy-madaniy jarayonga ta'siri", "mahalliy jamiyat nuqtayi nazaridan oqibatlar". Bunday jadval o'quvchini biryoqlama bahodan saqlaydi. Masalan, harbiy-siyosiy faoliyat ustunida Buxoro va Samarqandga yurishlar, mahalliy hokimlarning bo'ysundirilishi, xalifalik boshqaruvining o'rnatilishi ko'rsatiladi. Diniy-madaniy ta'sir ustunida islom dinining kirib kelishi, masjidlar paydo bo'lishi, arab tili va yozuvi ta'siri, keyingi islomiy ilm-fan muhiti uchun zamin yaratilishi qayd etiladi.

Mahalliy jamiyat nuqtayi nazaridan oqibatlar ustunida esa qarshiliklar, soliq bosimi, siyosiy mustaqillikning cheklanishi, mahalliy an'analar bilan yangi diniy-ma'muriy tizim o'rtasidagi ziddiyatlar tahlil qilinadi.

Beshinchi bosqichda refleksiya o'tkaziladi. O'quvchilar "Bugungi darsdan keyin Qutayba ibn Muslim obraziga munosabatim qanday o'zgardi?", "Tarixiy shaxsni baholashda nimalarga e'tibor berish kerak?", "Men qaysi manbani ishonchliroq deb bildim va nima uchun?" kabi savollarga yozma javob beradi. Bu refleksiya o'quvchilarning tarixiy ongini, mustaqil fikrini va xulosalash qobiliyatini rivojlantiradi.

Mavzuni o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv

O'zbekiston ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning asosiy talabi o'quvchilarda bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlarini real faoliyatda qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishdir.

Tarix fanida bu yondashuv tarixiy faktlarni bilish bilan birga, manbalarni tahlil qilish, xarita bilan ishlash, tarixiy jarayonlarni sabab-oqibat bog'liqligida tushuntirish, mustaqil xulosa chiqarish va tarixiy voqealarga xolis munosabat bildirishda namoyon bo'ladi. Qutayba ibn Muslim mavzusi ana shu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun qulay materialdir.

Mazkur mavzuni o'qitishda bir nechta kompetensiyalar shakllantiriladi. Birinchidan, axborot bilan ishlash kompetensiyasi rivojlanadi, chunki o'quvchilar turli manbalarni izlaydi, o'qiydi, taqqoslaydi va tahlil qiladi. Ikkinchidan, kommunikativ kompetensiya shakllanadi, chunki o'quvchilar guruhda muhokama qiladi, dalil asosida fikr bildiradi, bahs yuritadi va o'z pozitsiyasini himoya qiladi.

Uchinchidan, ijtimoiy-faol fuqarolik kompetensiyasi mustahkamlanadi, chunki o'quvchilar milliy tarixga xolis yondashish, tarixiy xotira va tarixiy adolat masalalarini madaniyatli tarzda muhokama qilishni o'rganadilar. To'rtinchidan, o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi shakllanadi, chunki o'quvchi tarixiy mavzuni mustaqil o'rganish, qo'shimcha manbalar bilan ishlash va shaxsiy fikrini asoslashga intiladi.

Bu mavzuda o'qituvchi baholash mezonlarini ham oldindan belgilashi kerak. O'quvchi faqat "Qutayba ibn Muslim kim bo'lgan?" degan savolga javob bergani uchun emas, balki manbalarni qiyoslay olgani, voqeani kontekstda tushuntirgani, qarama-qarshi talqinlarni ajrata olgani, asosli xulosa chiqargani va o'z fikrini tarixiy dalillar bilan himoya qilgani uchun baholanishi lozim. Shunda tarix darsi reproduktiv yodlash maydonidan tahliliy fikrlash maydoniga aylanadi.

Qutayba ibn Muslim obrazining tarbiyaviy ahamiyati

Tarix darsida Qutayba ibn Muslim obrazini tanqidiy yondashuv asosida o'rganish faqat tarixiy bilim berish bilan cheklanmaydi, balki o'quvchilarda tarixiy xotira, milliy o'zlikni anglash, diniy bag'rikenglik va ilmiy xolislik fazilatlarini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Movarounnahrda arablarning kirib kelishi mavzusi diniy va milliy hissiyotlar bilan bog'liq bo'lgani sababli uni ehtiyotkorlik, ilmiy mas'uliyat va pedagogik madaniyat bilan o'qitish zarur.

O'qituvchi darsda na diniy qadriyatlarni inkor etuvchi, na tarixiy bosqinchilik faktlarini yashiruvchi pozitsiyani tanlashi kerak. Eng to'g'ri yo'l — o'quvchiga tarixiy jarayonning murakkabligini ko'rsatish, har bir voqea va shaxsga manba asosida baho berishni o'rgatishdir.

Qutayba ibn Muslim faoliyati o'quvchilarni quyidagi muhim tarbiyaviy xulosalarga olib kelishi mumkin: har qanday tarixiy o'zgarish ko'p omilli bo'ladi; diniy va madaniy jarayonlar ko'pincha siyosiy va iqtisodiy omillar bilan bog'liq kechadi; tarixiy shaxslar faoliyatini biryozlama baholash ilmiy xatolarga olib keladi; milliy tarixga hurmat hissi xolislik va manbaviy dalilga tayanish bilan uyg'un bo'lishi kerak. Bunday yondashuv akademik litsey o'quvchisida tarixiy madaniyatni shakllantiradi.

Xulosa.

Akademik litsey tarix darslarida Qutayba ibn Muslim obrazini tarixiy va tanqidiy yondashuv asosida o'rganish o'quvchilarda tarixiy tafakkur, manbaviy tahlil, xolis baholash va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Qutayba ibn Muslim shaxsi Movarounnahr tarixida murakkab va ziddiyatli o'rin tutadi. U Arab xalifaligi siyosatini amalga oshirgan harbiy sarkarda, Movarounnahrda arab hokimiyatini mustahkamlashga harakat qilgan ma'muriy arbob, shu bilan birga keyingi islomlashuv jarayonlari uchun tarixiy sharoit yaratgan shaxs sifatida qaraladi. Uning faoliyatini faqat bir tomonlama baholash tarixiy haqiqatni soddalashtirib yuboradi.

Maqolada ko'rsatib o'tilganidek, akademik litsey darslarida bu mavzuni o'qitishda tarixiylik, xolislik, ko'p manbalilik va tanqidiy yondashuv tamoyillariga tayanish zarur.

O'quvchilar Qutayba ibn Muslim faoliyatini o'rganish jarayonida arablar istilosi, islomlashuv, mahalliy qarshilik, siyosiy bo'ysundirish, madaniy o'zgarish, tarixiy xotira va manbashunoslik kabi muhim tushunchalarni anglaydilar. Bunda o'qituvchi darsni faqat ma'ruza shaklida emas, balki manba bilan ishlash, muammoli savollar, debat, guruhli tahlil, xarita asosida izohlash, konseptual jadval va refleksiya kabi metodlar asosida tashkil etishi maqsadga muvofiqdir.

Qutayba ibn Muslim obrazini tanqidiy o'rganish o'quvchilarga tarixiy shaxslarni shiorlar orqali emas, balki dalillar, davr sharoiti, manbalar va oqibatlar asosida baholashni o'rgatadi. Bu esa akademik litsey tarix ta'limining eng muhim vazifalaridan biri — ilmiy dunyoqarashga ega, mustaqil fikrlaydigan, tarixiy xotirasi mustahkam va xolis tahlil qila oladigan yoshlarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2001. – 368 b.
2. Rtveladze E.V., Saidov A.X., Abdullayev E.V. Qadimgi O'zbekiston sivilizatsiyasi: davlatchilik va huquq tarixidan lavhalar. – Toshkent: Adolat, 2001.

3. Shamsiddinov R. O‘zbekistonda sovetlarning quloqlashtirish siyosati va uning fojiali oqibatlarini. – Toshkent: Sharq, 2001.
4. Muhammadjonov A. Qadimgi Toshkent. – Toshkent, 2002.
5. Ismoilova J. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Toshkentning “Yangi shahar” qismi tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2004.
6. Muhammadjonov A. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004.
7. Usmonov Q., Sodiqov M., Burxonova S. O‘zbekiston tarixi. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2006. – 520 b.
8. Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. – Toshkent: Universitet, 2007. – 339 b.
9. Abduraximova N., Ergashev F. Turkistonda chor mustamlaka tizimi. – Toshkent: Akademiya, 2008. – 240 b.
10. Musayev N.U. O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: Akademiya, 2010.
11. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O‘. Vatan tarixi. 3 kitob. – Toshkent: Sharq, 2010.
12. Musayev N. Turkistonda sanoat ishlab chiqarishining vujudga kelishi va rivojlanishi tarixidan: XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.
13. Eshov B. O‘zbekiston davlatchiligi va boshqaruv tarixi. – Toshkent: Sharq, 2012.
14. Asqarov A. O‘zbek xalqining kelib chiqish tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston NMIU, 2015. – 690 b.
15. Sagdullayev A.S. O‘zbekiston tarixi. I kitob. Darslik. – Toshkent: Vneshinvestprom, 2019. – 636 b.
16. Stark S. The Arab Conquest of Bukhārā: Reconsidering Qutayba b. Muslim’s Campaigns 87–90 H/706–709 CE // *Der Islam*. – 2018. – Vol. 95, Issue 2. – P. 367–400. DOI: 10.1515/islam-2018-0027.
17. Mantellini S., Di Cugno S., Dimartino R., Berdimuradov A.E. Change and Continuity in the Samarkand Oasis: Evidence for the Islamic Conquest from the Citadel of Kafir Kala // *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*. – 2016. – Vol. 7. – P. 227–253. DOI: 10.1484/J.JIAAA.4.2017012.
18. Marshak B.I., Raspopova V.I. Panjikent and the Arab Conquest // *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*. – 2016. – Vol. 7. – P. 255–275. DOI: 10.1484/J.JIAAA.4.2017013.
19. Torgoev A.I. New Data on the Islamization of South-Western Semirech’e // *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*. – 2016. – Vol. 7. – P. 277–287. DOI: 10.1484/J.JIAAA.4.2017014.
20. Tor D.G. The Islamization of Central Asia in the Sāmānid Era and the Reshaping of the Muslim World // *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. – 2009. – Vol. 72, Issue 2. – P. 279–299.

21. Reisman A. Reading Like a Historian: A Document-Based History Curriculum Intervention in Urban High Schools // *Cognition and Instruction*. – 2012. – Vol. 30, Issue 1. – P. 86–112. DOI: 10.1080/07370008.2011.634081.
22. Monte-Sano C. Disciplinary Literacy in History: An Exploration of the Historical Nature of Adolescents' Writing // *Journal of the Learning Sciences*. – 2010. – Vol. 19, Issue 4. – P. 539–568. DOI: 10.1080/10508406.2010.481014.
23. Seixas P. A Model of Historical Thinking // *Educational Philosophy and Theory*. – 2017. – Vol. 49, Issue 6. – P. 593–605. DOI: 10.1080/00131857.2015.1101363.
24. VanSledright B.A. What Does It Mean to Think Historically... and How Do You Teach It? // *Social Education*. – 2004. – Vol. 68, Issue 3. – P. 230–233.
25. Mahmudov E.A. The Problem of the Military Marches of the Arabs to Ferghana in the Work of Ibn A'sam Al-Kufi // *Eurasian Journal of History, Geography and Economics*. – 2023.
26. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti rasmiy sayti.
27. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi rasmiy sayti.
28. Lex.uz
29. Ziyonet
30. Kitobxon.com
31. Ziyouz.com